

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 902.2 (477.73)

Дмитро Філатов, Леонід Смирнов

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ САБАТИНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РОЗАНІВКА І У 2012 РОЦІ

Упродовж багатьох тисячоліть у степовій зоні південної України розвивалися найдавніші степові культури Євразії. Територія Поінгулля виступала як магістральний шлях для степових культур у світ передових цивілізацій стародавньої ойкумени. У другій половині II тисячоліття до н.е. територію Степового Побужжя населяли племена сабатинівської археологічної культури. На північному заході вона межує з культурою Ноа, у Нижньому Подунав'ї – з культурою Кослоджень, утворюючи разом з ними єдину культурно-історичну спільність Ноа-Сабатинівка-Кослоджень [1]. Центром сабатинівської культури вважається регіон Поінгулля – Побужжя, де зафіксовано понад 200 поселень сабатинівців [2].

Степове Побужжя у наш час – одне з найбільш досліджених районів Північного Причорномор'я за кількістю вивчених пам'яток окресленої доби. Отримано відомості щодо розмірів і планування поселень, техніки житлобудівництва, особливостей архітектури житлових і господарських споруд, розвитку ремесел, дають можливості для історичної інтерпретації та розширення уявлення про поселення Розанівка І. Тому дослідження у цьому напрямку актуальні у наш час.

Упродовж 2008-2012 років комплексною Миколаївською археологічною експедицією, фахівцями лабораторії археології та етнології Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського проводяться археологічні дослідження поселення сабатинівської культури Розанівка І.

Поселення розташоване у районі с. Розанівка Новобузького району Миколаївської області, на плато лівого берега р. Березівка у місці злиття з р. Інгул.

Поселення виявляється на поверхні у результаті формування у його межах V-подібної балки глибиною 6-7 м. На протилежному схилі балки на вищих рівнях урвища прослідковуються виходи гранітів потужністю біля 30 м із майже повністю змитими ґрунтами. Культурний шар сягає від 0,15 до 0,8 м. Артефакти відносяться до сабатинівської археологічної культури XVI-XIII ст. до н.е.

За період 2008-2011 року було досліджено 312 м² площі поселення.

Загальна площа досліджень 2012 року сягає 125 м². Метою робіт є проведення рятивних розкопок вздовж балки, яка перетинає територію поселення (Мал. 1).

У 2012 році були закінчені дослідження ділянки № 5 і розпочаті на ділянці № 6, а також закладений розвідувальний шурф.

На ділянці № 5 були продовжені дослідження ям, різного функціонального призначення. Дослідження 2012 року дали змогу завершити дослідження господарчо-промислового комплексу та розібратися у його конструктивних особливостях. Структурно він складається з основного приміщення та добудов господарчо-промислового характеру до складу яких входять залишки печі, ям і вогнищ.

Центральне місце у комплексі займає основне приміщення прямокутної форми з загальною площею 40,32 м², що носить характер злегка заглибленої конструкції на кам'яному фундаменті й орієнтоване по осі Півн-Півд. Виходячи зі структури внутрішньої будови та заповнення, можна

припустити, що воно виконувало функцію житлового приміщення. З південної та західної сторін до нього примикає дві прибудови господарського призначення. До східної частини житлового приміщення примикає прибудова ймовірно виробничого характеру з ямами різного функціонального призначення. Довжина прибудови 6,7 м, ширина 2 м. Прибудова орієнтована по осі ПівнСхід-ПівдЗах і заглиблена у материк на 0,3 м.

Також на відстані 32 м на захід від ділянки № 4 на протилежному схилі балки розпочаті роботи на ділянці № 6. Загальна площа ділянки № 6 складає 100 м². Північно-східна частина ділянки знищена, у стінці якого прослідковується залишки каміння та культурного шару.

У результаті робіт були зафіксовані конструктивні особливості вцілілої частини приміщення.

На глибині 0,2 м від сучасної поверхні проявився кам'яний завал фундаменту стін приміщення. Виходячи із залишків кам'яної конструкції можливо припустити, що приміщення розмірами 5,0x4,0 м у плані мало підпрямокутну форму та було орієнтовано по осі Півн-Схід – Півд-Захід.

Кам'яна конструкція складається з північно-західної, південно-західної, південно-східної та залишками частково зруйнованої північно-східної кладки. Кладки рядові. У кладках використане каміння розмірами від 0,2 до 0,45 м. У конструкції північно-західної кладки зафіксований кам'яний підп'ятник розмірами 0,35x0,25x0,08 м та діаметром заглиблення 6,4 см.

Особливостями забудівель поселень сабатинівської культури є існування поселень із чітким вуличним плануванням, житлами прямокутної форми та поселеннями з багатокамерними забудовами нечіткого планування з різноманітними прибудовами господарського та житлового призначення [5]. Характерною рисою будівель сабатинівського часу є широке використання каменю. Кам'яні кладки слугували фундаментами для глинобитних стін та облицюванням стін приміщень [6]. На поселенні Розанівка I при споруджені

кладок використовували постелисто-ложковий принцип, тобто каміння клали в один ряд, від двох до дванадцяти шарів з елементами перев'язки, що є характерною рисою принципів домобудівництва для сабатинівської археологічної культури.

Для укріплення кутів стін у приміщенні № 3 був використаний контафорс. Такий прийом будови кам'яних конструкцій використовувався на поселеннях Анатоліївка, Новорозанівка, Степове [9]. Про встановлення дверей свідчать кам'яні підп'ятники, зафіксовані в приміщеннях № 2,3,4.

У приміщеннях зафіксовані залишки вогнищ та ям різного функціонального призначення. Виходячи з розмірів і характеру заповнення їх можна поділити на стовпові та господарські.

На більшості досліджених поселень сабатинівської культури переважають прямокутні житла з простим плануванням. На кожному з досліджених поселень присутній як мінімум один багатокамерний комплекс, а іноді їх налічується і декілька [21]. У цілому у племен сабатинівської культури техніка кам'яного будівництва жител існувала на дуже високому рівні у добу пізньої бронзи, що підтверджують дослідження поселення Розанівка I.

Серед знахідок 2012 р. фіксуються фрагменти керамічного посуду, кам'яні, кістяні та металеві вироби, кістки різноманітних видів тварин.

Керамічний матеріал представлений вінцями, стінками та донцями горщиків різних типів, керамічними виробами.

Керамічний посуд виготовляли вручну стрічковим засобом. Колір поверхні чорний, сірий, коричневий, світло-червоний і теракотовий.

За функціональним призначенням кераміка розподіляється на такі групи: кухонна, тарна, столова. Діаметр вінців 18-23 см. За технічними ознаками: на просту та лисковану. Основним видом орнаменту кераміки є пружок, косі насічки й округлі вдавлення (Мал. 2). Виділяються два фрагменти із зубчастим орнаментом (Мал. 3, 3-4).

Також зафіксовано три вироби зі стінок

посудин з обробленими краями діаметрами 2,7; 3,7; 4,0 см (Мал. 3, 5-7). Такі вироби відносяться до категорії вагивної пластики, тобто могли використовуватися у певних магічних ритуалах [4].

Заслугує уваги два фрагменти посудин з внутрішній упором для кришки (Мал. 3, 1-2). Такі знахідки зустрічаються на поселенні Анатолівка на Тилігульському лимані [18].

Окрему групу знахідок складають кістяні знаряддя праці.

Кістяні вироби у технологічному аспекті розділяються на відходи, напівфабрикати та готові вироби. У функціональному аспекті за царинами використання на: 1) знаряддя та посередники, 2) озброєння, 3) приладдя, 4) прикраси та фурнітура [11]. З розкопок 2012 року маємо чотири кістяні артефакти, що являють собою готові вироби.

Пласкі кістки. Нижня медіальна ділянка правої лопатки бика свійського (р. 7 (ділянка, або розкоп, далі – р.), -0,2) являє собою фрагмент зубчастого розбильника для оздоблення хутрових овчин [12] (Мал. 4, 4). На крайці суглобової западини вціпіли сім V-подібних у перетині нарізів, зроблених навскіс встановленим ножом; вузькі нарізи виступають за межі цих заглибин на 5-12 мм. Тож на цій ділянці маємо щонайменше шість зубців. Їхні верхівки зламані, тож сліди зношування, якщо були, не вціпіли.

Знаряддя з **довгої дугоподібної кістки** (нижня частина лівого кінського ребра) – скафа-м'ялка для обробки сириці (р. 6, кв. 25, -1,0; мал. 4, 5). Передня крайка має виразне хвилясте зношування; пласка фасетка помережана щільно розміщеними поперечними подряпинами, що вони переходять на латеральний і подекуди на медіальний боки.

Короткі кістки (таранні дрібної рогатої худоби) перетворено на гральні кості. Права кістка кози (р. 6, кв. 11, -0,4; мал. 4, 2) шліфувана на латеральному та медіальному боці. На дорсальному боці, у дистальній частині – поперечні нарізи металевих ножа, що є слідами розтину суглоба. Права кістка вівці (р. 6, кв. 1, -0,8; мал. 4, 1) фрагментована, напевне була шліфувана з латерального боку. Дотепер у Розанівці ми

мали дві ліві таранні овечі кістки, оброблені абразивом із зовнішнього та внутрішнього боків [13].

Зауважимо на скалку компакти діафізу бичачого метаподія, яку ми вважаємо зразком природної деформації – полірування та тертя седиментарними часточками (р. 5, яма 11; мал. 4, 3). Схожий за походженням фрагмент 3+4 плеснових кісток бика трапився у Розанівці, і ми визначили його як швайку або шило, зважаючи на сліди шліфування та зношування [14].

Здобутком нових розкопок є, зокрема, просування на північ ареалу кушнірських **розбильників** культури Сабатинівка. Ми знаємо щонайменше 380 зразків карбованих лопаток зі 110-ти місцезнаходжень, переважно культур Ноуа та Сабатинівка. Розанівка, поряд зі зніаними пунктами Поінгулля (Балабанівка I – Цвинтар, Пересадівка I, Піски – хутір Свобода, Новорозанівка I), утворила майже суцільну смугу на північній крайці вказаного ареалу – від Сабатинівки I у Надбужжі, через пункти на Інгульці (Карачуни 2, Кривий Ріг) до Дніпра (Вищетарасівка 4). Розплядуване поселення вирізняється наявністю рідкісної натеper категорії чинбарських знарядь – **скаф-м'ялок** з ребер [15]. А втім, нині з-посеред них можна сповна розрізнити м'ялки для великих шматів сириці (Розанівка, Карачуни I) та м'ялки для сиричних ременів (Луківка) [16]. Вказані зразки чинбарсько-кушнірських знарядь Розанівки, на думку В.Б. Панковського [17], являють собою **натуральні модифікати**, тобто вироби, у конструкції яких збережено та використано природні обриси скелетних елементів. До цього технокласу належать також астрагали.

Кам'яні знаряддя праці представленні підставкою-ковадлом, курантами та кам'яною ступою. Підставка-ковадло та куранти використовувалися для обробки готових металевих виробів і зустрічаються майже на всіх поселеннях сабатинівської культури. Значний інтерес викликає знахідка кам'яної ступи біноклевидної форми (Мал. 3, 9). Розмірами: висота 13,0 см, ширина верхньої частини 12,2 см,

ширина перехвату 2,8 см, зовнішній діаметр заглиблення верхньої частини 7,8 см, внутрішній діаметр заглиблення 4,5 см. Заглиблення 5,4 см. Кам'яні знаряддя епохи пізньої бронзи використовувалися для переробки продуктів землеробства, деревини, кісток, бронзи [22].

Металеві вироби представлені знахідкою бронзового шила (Мал. 3, 8). Довжина 8,5 см прямокутне у перетині від 0,2 до 0,8 см. Бронзові шила є традиційною приналежністю домашнього начиння носіїв сабатинівської культури.

Сабатинівську археологічну культуру вчені розглядають як найвищий пік розквіту відтворюючої форми економіки племен степової смуги бронзового віку. Це підтверджує щільність поселень, фундаментальні архітектурні споруди, розвинуте ремісництво, землеробство та пасовищне скотарство, яскрава та складна матеріальна та духовна культура [23].

Землеробство займало провідне місце у господарстві сабатинівських племен. Напрямок господарської діяльності сабатинівського населення був обумовлений екологічними умовами регіону [24]. На основі проведення педологічних досліджень на поселенні Розанівка I можна стверджувати, що клімат був сушішим і спекотнішим, за короткий період вегетації в умовах періодичних опадів формувалася трав'яний покрив. Про сприятливі умови свідчить активна діяльність ґрунтової фауни: землерийних тварин, черв'яків, завдяки чому сформувалася грудкувато-зерниста структура гумусового горизонту. Потужний гумусовий горизонт, характер ґрунту дозволяв розвиватись тут землеробству [10].

Підтвердженням значення землеробства у господарчій діяльності сабатинівських племен є топографія поселень. Поселення розташовані вздовж річок, на невисоких терасах, частіше по балках, де протікали невеликі річки на зручних для землеробства ділянках [8].

Важливе значення для визначення характеру господарства мають залишки фауни. На сабатинівських поселеннях остеологічний матеріал займає перше місце. Стадо складалося з великої та

дрібної рогатої худоби, коней, свиней і собак. Полювання особливого розвитку не отримало, бо тваринництво повною мірою задовольняло всі потреби населення [7]. Аналіз остеологічного матеріалу поселення Розанівка I вказує на велику кількість кісток великої рогатої худоби [3].

Наявність та аналіз кісткового матеріалу дає можливість припустити, що населення регіону вело осілий землеробсько-скотарський спосіб життя з достатньою кормовою базою.

Характер усіх джерел свідчить про складну економіку тогочасного суспільства, яка базувалася на високорозвинутому для свого часу комплексному господарстві із землеробсько-скотарським напрямом, при допоміжній ролі прилягаючих форм економіки того часу: полювання та рибальства, а також високому рівні розвитку ремесла. Напрямок господарства населення значною мірою зумовлений екологічним становищем регіону, який був західною околицею євразійських степів. Для них, з одного боку, характерні стародавні скотарські традиції, а з іншого – дякуючи прикордонню з Подунав'ям і Балканами – розвинуті землеробство та металургія [19, 20].

Подальші дослідження поселення Розанівка I дадуть змогу для отримання нових даних, які дозволять більш детально розібратися у питаннях історичного розвитку населення регіону Степового Побужжя в епоху бронзового віку, яка стала за багатьма ознаками переломною для народів Північно-Чорноморської ойкумени.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Видання друге, доповнене і перероблене / І.С. Вінокур, Д.Я. Телегін. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – С.116-129.
2. Горбенко К.В. Археологічні дослідження пам'яток пізнього бронзового віку в регіоні Степового Побужжя / К.В. Горбенко // Емінак: науковий щоквартальник. – 2007. – № 2 (2) (жовтень-грудень). – С.14-20.
3. Гребенников Ю.С. Розвідки на території Новобузького р-ну Миколаївської обл. у 2008 р. / Ю.С. Гребенников, Д.В. Філатов // Археологічні дослідження в Україні 2009. – К.–Луцьк, 2010. – С.98-100.

4. Горбенко К.В. Матеріальна культура жителів укріпленого поселення «Дикий Сад» / К.В. Горбенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць. – Миколаїв: МДУ, 2005. – Серія: Історичні науки; Вип. 11. – С.38-45
5. Елисеєв В.Ф. Некоторые вопросы домостроительства эпохи поздней бронзы в Степном Побужье / В.Ф. Елисеєв // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимодействия Востока и Запада в эпоху поздней бронзы. Тезисы. – К. – Николаев–Южноукраинск, 1997. – С.42-43.
6. Елисеєв В.Ф. Жилища сабатиновской культуры / В.Ф. Елисеєв, В.Н. Ключинцев // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимодействия Востока и Запада в эпоху поздней бронзы. Тезисы. – К.– Николаев–Южноукраинск, 1997. – С.43-49.
7. Журавлев О.П. Домашние и дикие животные из поселений сабатиновской культуры на территории Украины /О.П. Журавлев // Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Археологія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – С.75-83.
8. Ключинцев В.Н. Сабатиновская культура в Побужье (поселения и жилища) / В.Н. Ключинцев // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимодействия Востока и Запада в эпоху поздней бронзы. Тезисы. – К.- Николаев–Южноукраинск, 1997. – С.49-52.
9. Культуры эпохи бронзы на территории Украины / С.С. Березанская, В.В. Отрощенко, Н.Н. Чередниченко, И.Н. Шарафутдинова. – К., 1986. – С.89.
10. Матвіїшина Ж.М. Археологічні та педологічні дослідження Новобузького району Миколаївської області у 2008-2010 роках / Ж.М. Матвіїшина, О.В. Маціборо, Д.В. Філатов // Аркасівські читання: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – С.75-77.
11. Панковський В. Кістяна індустрія поселення Розанівка / В.Панковський, Д.Філатов // Аркасівські читання: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (14-15 квітня 2011 р.). – Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2011. – С.77-81; Панковський В. Нові дані щодо кістяної індустрії поселення Розанівка / В.Панковський, Д.Філатов // Аркасівські читання: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 квітня 2012 р.). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – С.78-82.
12. Панковський В.Б. Про призначення «зубчастих лопаток» / В.Б.Панковський // Археологія. – 2003. – № 3. – С.134-144.
13. Панковський В. Кістяна індустрія... – Рис. 3, 1, 2.
14. Панковський В. Нові дані... – С.78, 80, рис. 1, 3.
15. Там само. – Рис. 7, 3, 5; Панковський В. Нові дані... – Рис. 1, 8.
16. Панковський В.Б. Доробок лувківського кісткоріза / В.Б.Панковський // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. Матеріали ІІІ Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвяченої пам'яті С.Н. Братченка. – Луганськ, 2012. – С.321, рис. 4.
17. Панковський В.Б. Кістяна та рогова індустрії доби пізньої бронзи в Північному Причорномор'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук: спец. 07.00.04 «Археологія» / В.Б.Панковський. – К., 2012. – С.4, 7.
18. Погребова Н.Н. Археологические разведки в степях Тигуло-Березанского района Николаевской области / Н.Н. Погребова, Л.В. Кондрацкий // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. – Вып. 78. – 1960. – С.74-84.
19. Філатов Д.В. К вопросу о хозяйственной деятельности сабатиновского населения Степного Побужья / Д.В. Філатов // Історіосфера. Матеріали Четвертої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених історико-філологічного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського [Історіосфера], (м. Одеса, 6-7 квітня 2009 року). – Одеса: ПДГУ, 2009. – С.39-43.
20. Філатов Д.В. Археологічні дослідження поселення сабатиновської культури Розанівка I / Д.В. Філатов // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – № 1. – Миколаїв: ОППО, 2012. – С.57-61.
21. Черниенко Ю.А. Некоторые итоги и проблемы изучения строительного дела на сабатиновских поселениях Северо-Западного Причерноморья / Ю.А. Черниенко // STRATUM plus . – № 2 . – 2000. – С.483-504.
22. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй половине II тыс. до н.э. / И.Т. Черняков. – К.: Наукова думка, 1985. – 170 с.
23. Шарафутдинова И.Н. К вопросу о сабатиновской культуре / И.Н. Шарафутдинова // Советская археология. – 1968. – №3. – С.16-34.
24. Шарафутдинова И.Н. Хозяйство племен сабатиновской культуры / И.Н. Шарафутдинова // Первобытная археология: Сборник научных трудов Института археологии АН УССР. – К.: Наукова думка, 1989. – С.168-179.

Філатов Дмитро, Смирнов Леонід *Археологічні дослідження поселення сабатинівської культури Розанівка I у 2012 році*

У статті автори висвітлюють основні результати археологічних досліджень поселення сабатинівської археологічної культури Розанівка I у 2012 році.

Розглядаються основні риси матеріальної культури сабатинівського населення. Звертається увага на опис залишків архітектурних споруд. Розглядаються питання принципів домобудівництва. Робиться аналіз керамічного комплексу. Наводяться метричні дані артефактів. На основі отриманих результатів автори проводять аналогії з іншими поселеннями сабатинівської культури.

Ключові слова: *епоха пізньої бронзи, сабатинівська культура, Розанівка I, поселення, матеріальна культура.*

Філатов Дмитрий, Смирнов Леонид *Археологические исследования поселения сабашиновской культуры Розановка I в 2012 году*

В статье авторы освещают основные результаты археологических исследований поселения сабашиновской культуры Розановка I в 2012 году.

Рассматриваются основные черты материальной культуры сабашиновского населения. Обращается внимание на описание архитектурных строений. Рассматриваются вопросы принципов домостроительства. Делается анализ керамического комплекса. Приводятся метрические данные артефактов. На основании полученных результатов авторы проводят аналогии с другими поселениями сабашиновской культуры.

Ключевые слова: *эпоха поздней бронзы, сабашиновская культура, Розановка I, поселение, материальная культура.*

Filatov Dmytro, Smirnov Leonid *Archaeological Researches of the Sabatynivka Culture's Settlement Rozanivka I in 2012*

In this article the authors highlight the main results of archaeological research of the Sabatynivka culture's settlement Rozanivka I in 2012.

Considered the main features of material culture of sabatynivka population. Attention is drawn to the description of the remainings of the architectural structures. The principles of construction are examined. Analysis of ceramic complex is made. Metric data artifacts are provided. According to the obtained results, the authors are comparing this settlement to the other settlements of Sabatynivka culture.

Key words: *Late Bronze Age, Sabatynivka culture, Rozanivka I, settlement, material culture.*

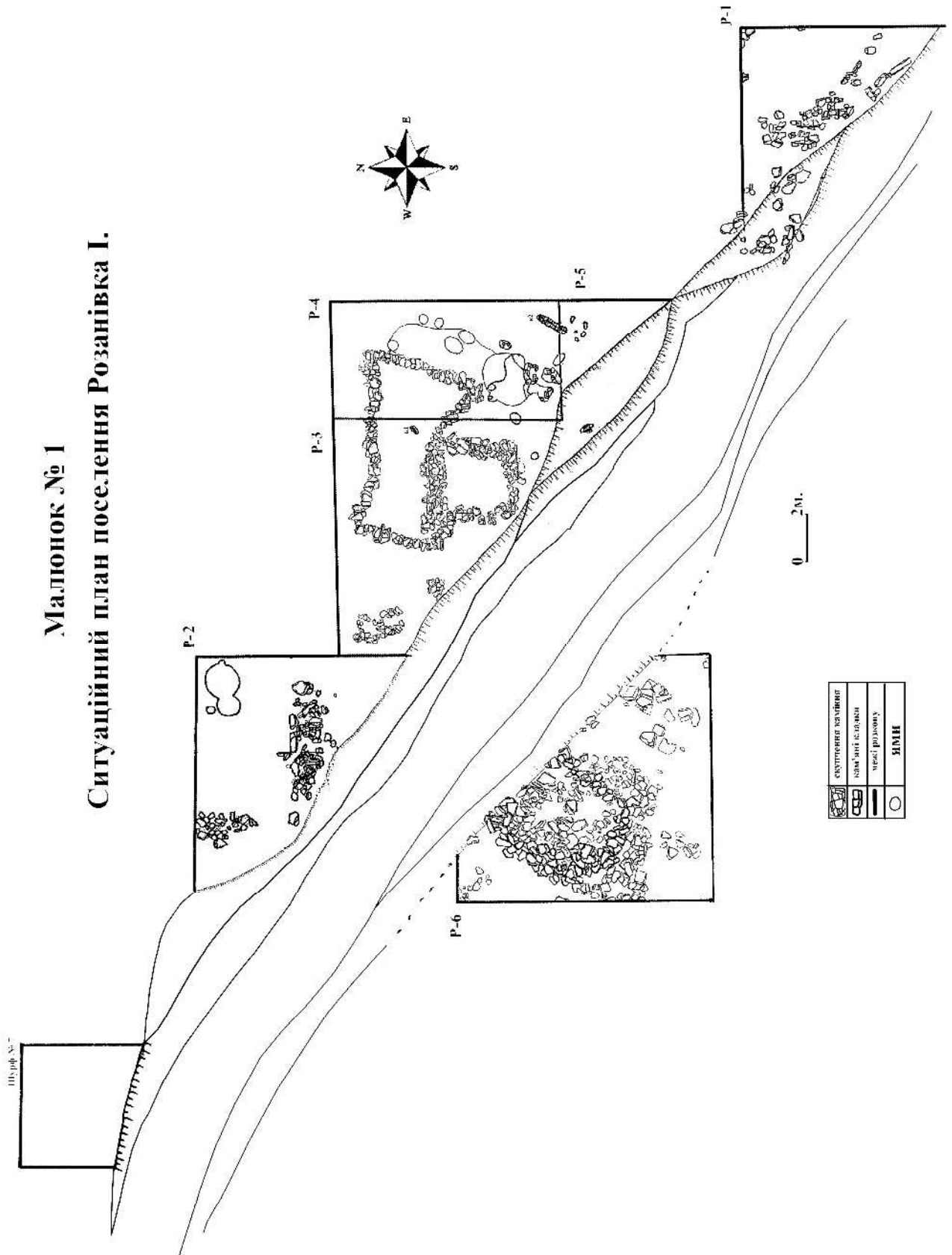
Рецензенти:

Гаврилюк Н.А., д.і.н., професор

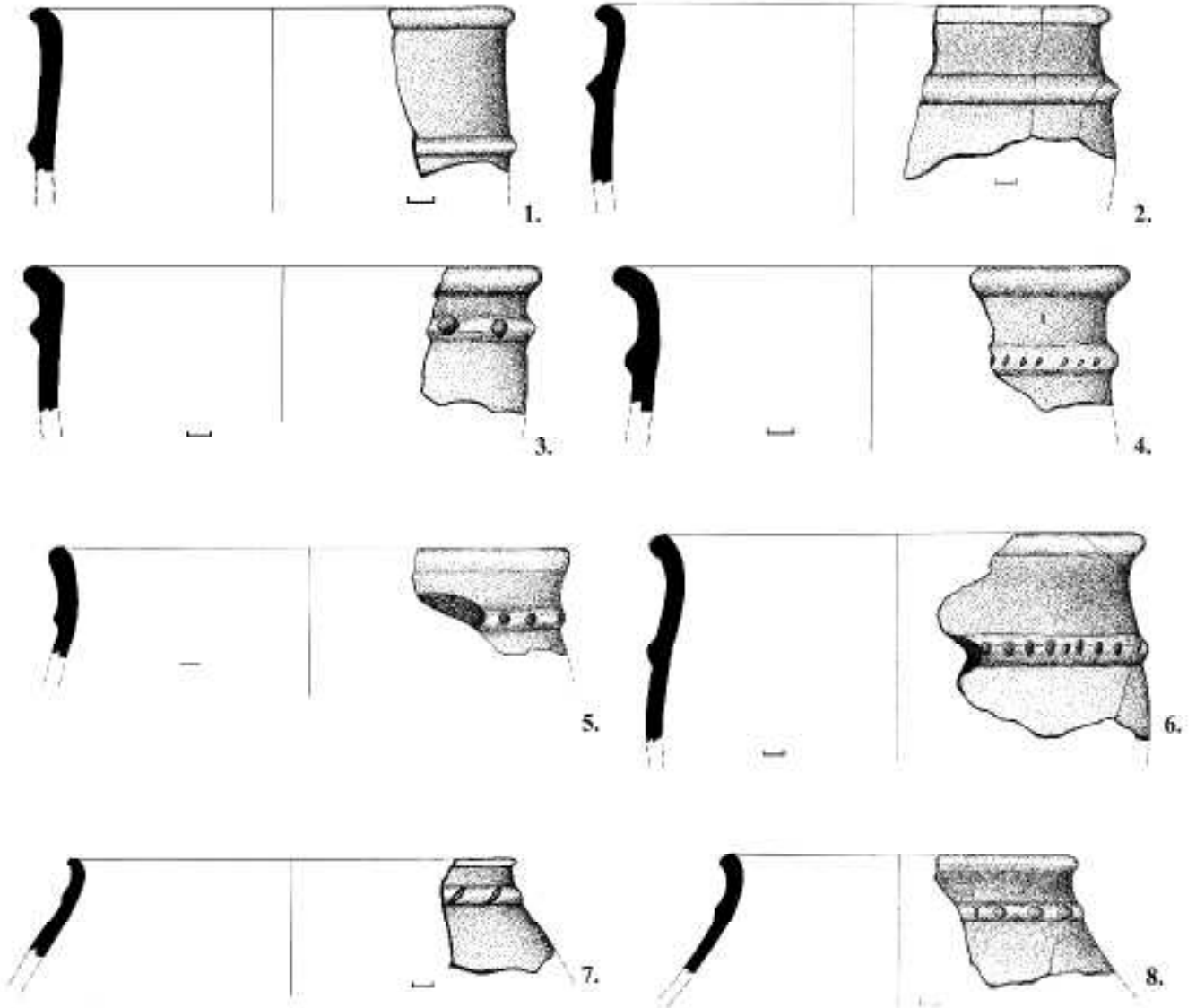
Гребенніков Ю.С., к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 07.09.2014 р.

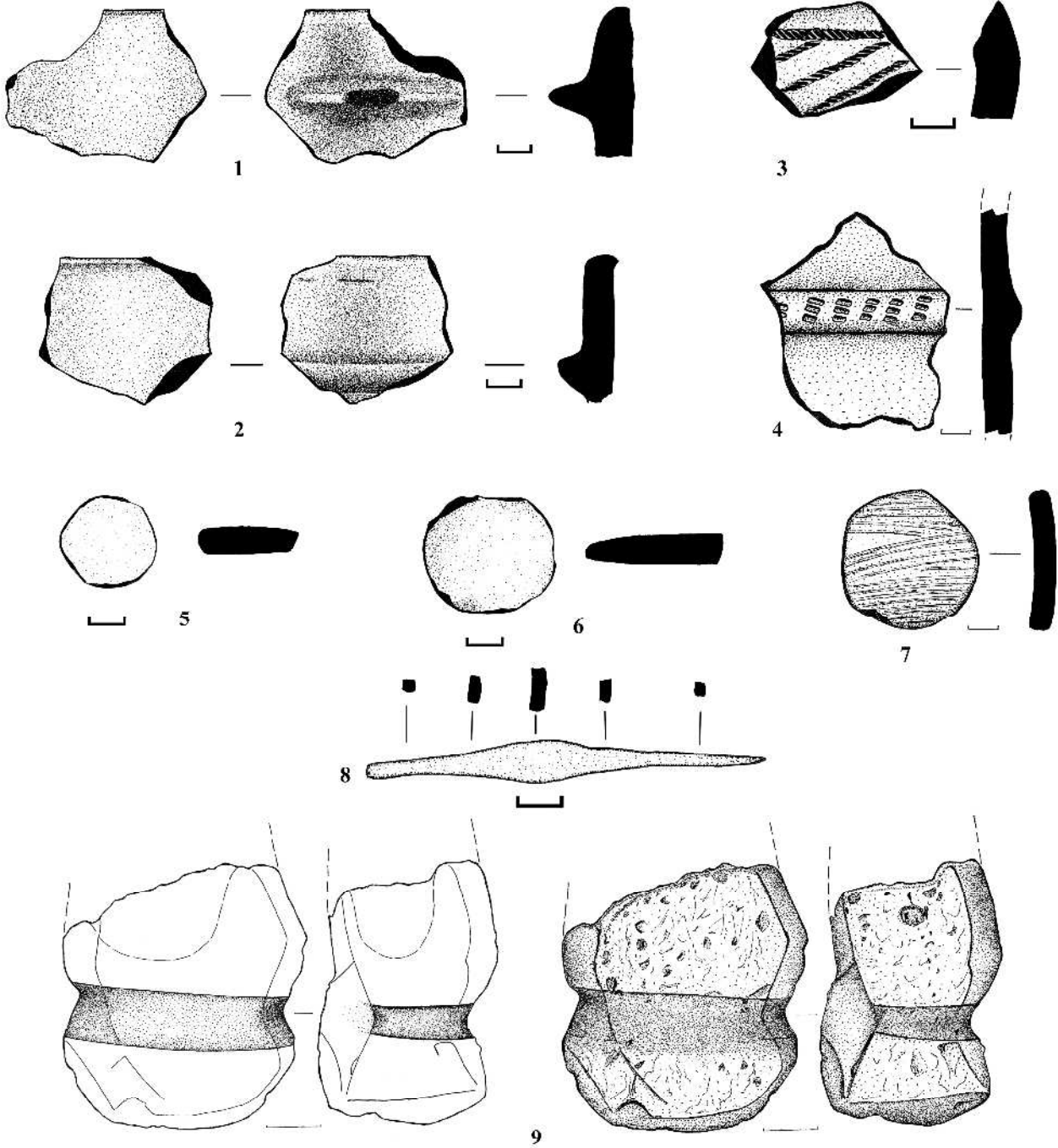
Малюнок № 1
Ситуаційний план поселення Розанівка І.

Малюнок № 2
Фрагменти керамічного посуду.

Малюнок №3
Предмети з кераміки, бронзи та каміння.

Малюнок № 4
Кістяні знаряддя.

